

MEŽA EKOSISTĒMU ATAINOJUMS LATVIJAS AINAVU GLEZNICĪBĀ

Ilze Pauliņa ir apguvusi vides dizainu Rēzeknes Mākslas un dizaina vidusskolā un ieguvusi profesionālo bakalaura grādu interjera dizainā Ekonomikas un kultūras augstskolā. Interesējas par mākslu, kultūru un vidi un šo kategoriju savstarpējām kopsakarībām. Patlaban strādā LVMI *Silava* un piedalās pētījumā *Mežsaimniecības ietekme uz meža un saistīto ekosistēmu pakalpojumiem*, kurā pēta ekosistēmu kultūras pakalpojumu kategorijas, ko ir sarežģīti novērtēt ekonomiskā izteiksmē.

Zane Lībiete pabeigusi Latvijas Lauksaimniecības universitātes Meža fakultāti, 2008. gadā aizstāvējusi promocijas darbu par vienvecuma egļu tīraudžu augšanas potenciālu. Patlaban studē Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātē, Kultūras un sociālās antropoloģijas maģistra studiju programmā. LVMI *Silava* koordinē pētījumus, kas saistīti ar mežsaimniecības ietekmi uz vielu apriti un ūdens kvalitāti, kā arī ar meža un saistīto ekosistēmu pakalpojumiem kopumā, interesē starpdisciplināra pieeja minētajiem jautājumiem.

Raksturvārdi: meža ekosistēmas, kultūras ekosistēmu pakalpojumi, iedvesma, radošums, ainavu gleznas.

Ievads

Meži ir daudzfunkcionālas ekosistēmas, kas nodrošina daudzveidīgus ekosistēmu pakalpojumus. Šis daudzpusīgais mērķis ietverts globālā¹ un nacionālā² regulējumā, nosakot, ka “meža resursi un meža zeme jāapsaimnieko un ilgtspējīgi jāizmanto pašreizējo un nākamā paaudžu sociālo, ekonomisko, ekoloģisko, kultūras un garīgo vajadzību nodrošināšanai”.

Dažādie pakalpojumi, ko sniedz meži, iekļauj nodrošinošos, regulējošos un kultūras pakalpojumus³ vai, pēc Vispārējās starptautiskās ekosistēmu pakalpojumu klasifikācijas⁴, nodrošinošos, regulējošos un uzturošos, un kultūras pakalpojumus⁵. Ekosistēmu kultūras pakalpojumi iekļaujas visās minētajās klasifikācijas sistēmās un veido nozīmīgu un neaizstājamu sastāvdaļu dabas ieguldījumam cilvēces labklājībā.

³ Shvidenko et al. 2005; TEEB 2010.

⁴ Common International Classification of Ecosystem Services (CICES).

⁵ Haines-Youn, Potschin 2018.

¹ ANO 1992.

² Latvijas Republikas Meža likums 2000.

Tomēr, lai gan ekosistēmu kultūras pakalpojumi tiek atzīti par ļoti nozīmīgiem cilvēces labklājībai⁶, par dažām šo pakalpojumu grupām, ieskaitot ekosistēmu sniegto iedvesmu radošām nodarbēm, ir ļoti maz pieejamās informācijas. Tas lielā mērā saistīts ar grūtībām aprakstīt un kvantitatīvi novērtēt tos ekosistēmu pakalpojumus, kas nesniedz skaidrus materiālus labumus. Kaut gan nav noliedzams, ka dabai ir liela ietekme uz kultūru un ka gan dabiskas, gan apsaimniekotas ekosistēmas iedvesmo plašu kultūras izpausmju spektru, zinātniskā literatūra par šo tēmu ir ļoti pieticīga.

Tūkstošgades ekosistēmu pakalpojumu novērtējums izšķir piecus galvenos iedvesmas pakalpojumu veidus: verbālā māksla un rakstniecība, ko iedvesmo daba; skatuves māksla; vizuālā māksla; dizains un mode; plašsaziņas mediji kopumā. Daba ir izmantota kā iedvesmas avots daudzos literāros darbos, tā ir ietekmējusi deju, dziesmas un teātri, ir daudz piemēru dažādu ekosistēmu attēlojumam gleznās, skulptūrās un lietišķās mākslas darbos, dabas skaistums plaši izmantots arī ikdienā lietojamajos priekšmetos, un dabu plaši izmanto plašsaziņas mediji dažādu programmu veidošanai, kā arī produktu pārdošanai.⁷

Baltijas valstīs uz Ziemeļvalstīs mežs ir dominējošā sauszemes ekosistēma, kas lielā mērā ietekmējusi cilvēku labklājību, nodrošinot ar resursiem gan tieši, gan netieši, regulējot klimatu. Tajā pašā laikā daba sniedz daudz vairāk nekā tikai praktiski izmantojamās vērtības un dominējošās ekosistēmas nenoliedzami ir veidojušas arī reģiona iedzīvotāju kultūras identitāti. Latvijā meži klāj vairāk nekā pusi no valsts platības⁸ un meža ekosistēmas tradicionāli ir bijušas nozīmīgas daudzos aspektos.

Šajā pētījumā esam pievērsušās specifiskai kultūras ekosistēmu pakalpojumu apakšskategorijai – iedvesmai mākslinieciskām izpausmēm. Mēs analizējam, kā meža ekosistēmas ir ietekmējušas Latvijā gleznotās ainavas, centāties identificēt biežāk attēlotās meža ekosistēmas un meklējām sakarības starp gleznām, kurās atainots mežs, un mežainuma izmaiņām,

un reģionu raksturojumu, kuros strādājuši mākslinieki.

Materiāls un metode

Lai novērtētu dažādu meža ekosistēmu tipu un to elementu nozīmi, tika izvērtēti Latvijas mākslinieku darbi, izmantojot divas datu kopas: 1) Latvijas Mākslinieku savienības fondus (kopā 512 gleznas, kas radītas 20. un 21. gadsimtā); 2) tiešsaistē pieejamo informāciju no mākslas izsoļu namiem (kopā 3131 glezna, kas izsolīta kopš 2005. gada, radīta galvenokārt 20. un 21. gadsimtā, dažas 19. gadsimtā). Mākslas darbu izsoļu namu mājaslapās ir pieejamas gleznu fotogrāfijas, tāpēc ir iespējams tās vizuāli izvērtēt. Sākotnēji tika definētas desmit kategorijas gleznu klasifikācijai: 1) nav attēlots mežs vai tā elementi; 2) priežu (*Pinus sylvestris* L.) mežs; 3) egļu (*Picea abies* [L.] Karst.) mežs; 4) bērzu (*Betula* spp.) mežs; 5) jaukts skujkoku mežs; 6) jaukts lapkoku mežs; 7) jaukts mežs; 8) slapjš mežs; 9) mežs ar neidentificējamām koku sugām; 10) meža fragmenti/elementi cita tipa ainavā. Pēc tam kategoriju skaits tika samazināts, lai nodrošinātu pietiekamu meža ainavu reprezentāciju katrā grupā, un tālākā analizē tika iekļautas sešas kategorijas: 1) nav attēlots mežs vai tā elementi; 2) skujkoku mežs (priežu, egļu vai jaukts skujkoku); 3) lapkoku mežs (bērzu un jaukts lapkoku); 4) jaukts mežs; 5) mežs ar neidentificējamām koku sugām; 6) meža fragmenti/elementi cita tipa ainavā. Slapjie meži tika izslēgti no analīzes ļoti nelielās pārstāvniecības dēļ. Lai identificētu nozīmīgākās meža ainavas, tika veikta vienkārša statistiskā analīze.

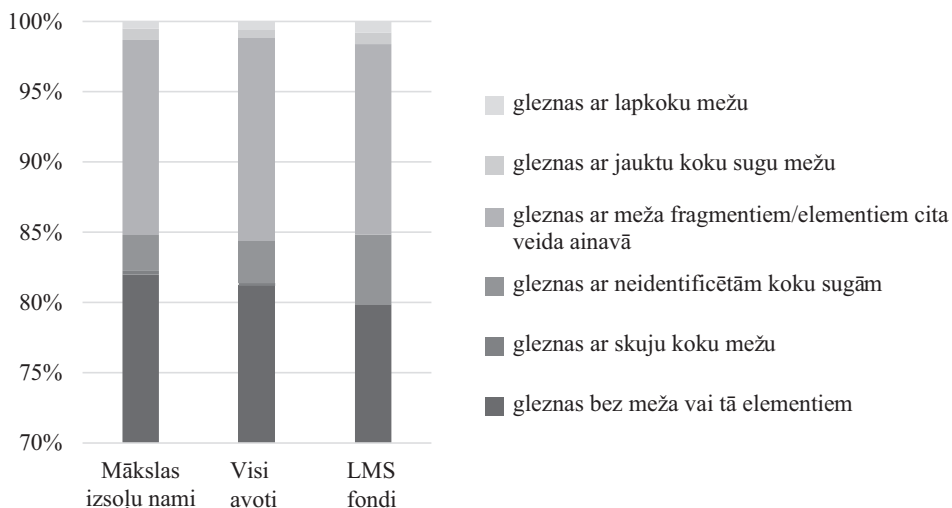
Lai novērtētu, vai mežainuma izmaiņām valstī ir bijusi ietekme uz mākslinieku izvēli atainot meža ekosistēmas savos darbos, salīdzinājām pieejamos datus par mežainumu⁹ ar gleznu skaitu, kurās parādīti dažādu veidu meži (izmantojot vidējos rādītājus pa desmitgadēm). Šajā gadījumā analizē netika iekļautas gleznas, kurās attēloti tikai meža fragmenti vai elementi; izmantojām tikai tos darbus, kur mežs ainavā dominē. Pilna informācija par mežainumu un atbilstošo gleznu skaitu bija

⁶ Millennium Ecosystem Assessment 2005, 155.

⁷ de Groot et al. 2005.

⁸ Latvijas Republikas Zemkopības ministrija 2019.

⁹ Kronītis 1965.

1. attēls. Meža ekosistēmu un meža elementu attēlošanas biežums analizētajās gleznās (Pauliņa, Lībiete 2019)

pieejama laika posmam no 20. gs. 20. līdz 90. gadiem (ieskaitot), un šis laika ietvars arī tika izmantots analizē.

Lai novērtētu, vai un kā dominējošā ainava, kas raksturīga kāda mākslinieka dzīves un darba vietai, ir ietekmējusi viņa radošās izpausmes, tika analizēta pieejamā informācija no tādu mākslinieku biogrāfijām, kuru darbi bija iekļauti pētāmajās datu kopās. Izmantojām dalījumu šādos apgabalos: 1) Rīga; 2) Pierīga; 3) Latgale; 4) Zemgale; 5) Vidzeme; 6) Kurzeme; 7) nezināms.

Rezultāti un diskusija

Gleznas, kurās atainots mežs vai meža elementi, veidoja caurmērā 19% no visiem analizētajiem mākslinieku darbiem (pilnā datu kopa, darbi no 20. un 21. gadsimta); abās atsevišķajās datu kopās šis īpatsvars bija visai līdzīgs (18% gleznām no izsoļu namiem un 20% gleznām no Latvijas Mākslinieku savienības fondiem). Arī gleznu īpatsvars ar meža fragmentiem vai elementiem (no gleznām, kur vispār bija attēlots mežs) abās datu kopās bija līdzīgs: vidēji 76%. Nākamā biežāk attēlotā kategorija ir mežs ar neidentificējamām koku sugām, tam seko jauktu koku sugu mežs, lapkoku mežs un skujkoku mežs (attiecīgi 16%,

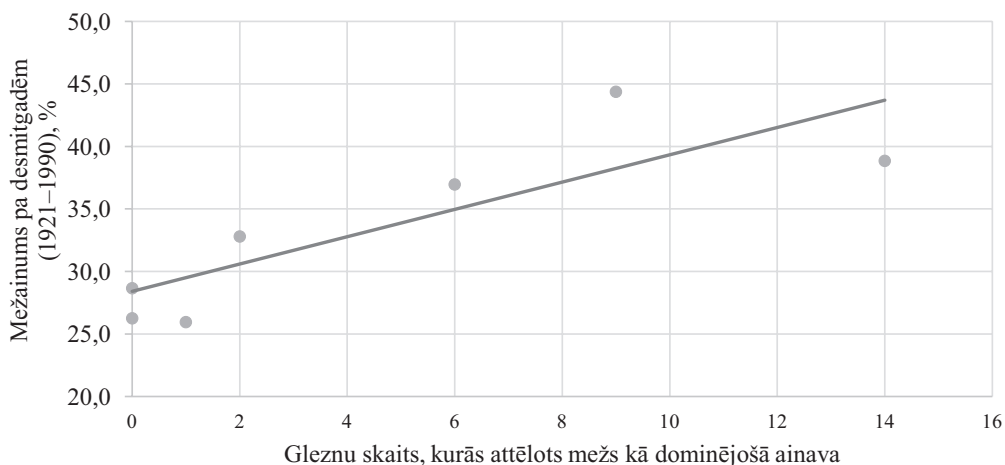
4%, 3% un 1% no visām gleznām, kur attēlots mežs) (1. attēls).

Dažādo meža ainavu attēlojums gleznās atspoguļo gan Latvijai raksturīgo meža ainavu, ko veido relatīvi mazas audzes (vidējais nogabala lielums Latvijā ir $1,26 \pm 1,46 \text{ ha}^{10}$) ar skujkoku un lapkoku mozaīkveida rakstu, gan arī mākslinieku estētisko uztveri, biežāk izvēloties atainot krāsainākos un neregulārākos jauktos mežus vai lapkoku mežus, nevis salīdzinoši vienveidīgākos un homogēnākos skujkoku mežus.

Meža fragmenti vai meža elementi bieži tiek izmantoti par fonu vai akcentu kompozīcijas izlīdzināšanai cita veida ainavās.

Latvijā 20. gadsimta gaitā mežainums pakāpeniski pieauga, palielinoties no 26% 1920. gadā līdz 44% 1990. gadā. Zemes īpašumtiesību un zemes izmantošanas struktūra radikāli izmainījās pēc Pirmā pasaules kara un valsts neatkarības pasludināšanas; meži pārsvarā nonāca valsts īpašumā, bet lauksaimniecības zemes – privātīpašumā. 20. gs. 30. gados valstiskā mērogā tika veicināta lauksaimniecības zemju apmežošana atsevišķos reģionos gan tāpēc, ka lauksaimniekiem bija

¹⁰ Meža valsts reģistra dati. Sk. Meža statistikas CD 2018.

2. attēls. Korelācija starp mežainumu (%) un meža attēlojuma biežumu gleznās (Pauliņa, Lībiete 2019)

Tabula. Analizēto mākslas darbu autoru dzimšanas vietas ($n = 175$) (Latvijas Mākslinieku savienības datu kopa)

	Rīga	Pierīga	Latgale	Zemgale	Vidzeme	Kurzeme	Nav zināms
Mākslinieku skaits	51	14	12	18	36	22	22
% no kopējā	29,1	8,0	6,9	10,3	20,6	12,6	12,6

vajadzīgi koksnes resursi, gan arī tāpēc, ka tika uzskatīts: meža platību palielināšanās palielinās eksporta vērtību¹¹. Konstatējam pozitīvu korelāciju pa desmitgadēm starp mežainumu Latvijā un gleznu skaitu, kurās attēlots mežs (2. attēls). Šie rezultāti gan ir vērtējami piesardzīgi, tāpēc ka, visticamāk, arī citi faktori bez mežainuma palielināšanās ir ietekmējuši šo procesu, piem., pieaugošais mākslinieku skaits. Tomēr šo var uzskatīt par pietiekami nozīmīgu tendenci un iegūtie rezultāti netieši apstiprina meža ekosistēmu kā iedvesmas avota nozīmi mākslā.

Vairāk nekā viena trešā daļa mākslinieku (65), kuru darbi tika analizēti, bija dzimuši Rīgā vai tās apkārtnē. No pārējiem apgabaliem visvairāk pārstāvēta bija Vidzeme (tabula). Kaut arī daļa mākslinieku dzimuši pilsētās, tomēr Latvijas lauku apvidos pilsētu tuvumā parasti

atrodas arī meži un varam pieņemt, ka lielākajai daļai mākslinieku bijusi cieša saikne ar dabiskajām ekosistēmām. Lai gan 20. gadsimtā kaut vai tikai sarežģītās politiskās situācijas dēļ vien mākslinieku dzīvesvietas bijušas visai mainīgas neatkarīgi no viņu dzimšanas vietām, varam pieņemt (un to apliecina arī mākslinieku biogrāfijas), ka daudzi mākslinieki lielu daļu dzīves pavadījuši savā dzimtajā pusē. No iegūtajiem datiem nav iespējams secināt, vai mākslinieku radošo darbību vairāk ietekmējusi pilsētas vai lauku vide, tomēr domājams, ka liela daļa no viņiem daudz laika pavadījuši dabā, gleznojot plenēros.

3.–6. attēlā redzamas lauku ainavas, ko gleznojuši četri Latvijas mākslinieki, kas dzimuši atšķirīgos Latvijas apgabalos, un viņu mākslas darbos iespējams saskatīt dažas raksturīgas reģionālas savdabības.

¹¹ Bells, Nikodemus 2000.

3. attēls. *Pirms 20 gadiem* (1965). Ģederts Eliass, Zemgale

4. attēls. *Saulaina diena mežā* (1962). Kārlis Miesnieks, Vidzeme

5. attēls. *Rudens* (1976). Rūdolfs Pinnis, Vidzeme

6. attēls. *Rudens* (1968). Jāzeps Piņoznis, Latgale

Ainavu attēlojuma piemēri (3.–6. attēls) 20. gadsimta Latvijas mākslinieku gleznās¹²

Pirmo ainavu gleznojis Ģederts Eliass (1887–1975), kurš dzimis Platones novadā, Jelgavas apkārtnē, Zemgalē. Reālisma pārstāvis, strādājis dažādos žanros. Piemērs rāda lauksaimnieku, kas apstrādā zemi Zemgalei tipiskā lauku ainavā. Zemgale atrodas Latvijas dienvidu daļā, un gan tagad, gan vēsturiski tai

raksturīgs augstākais lauksaimniecības zemju īpatsvars un salīdzinoši mazs mežainums.

Otrās gleznas autors Kārlis Miesnieks (1887–1977) dzimis Jaunpiebalgas novadā, Vidzemē. Reālisma pārstāvis, gleznojis klusās dabas, ainavas, portretus. Mākslinieka dzimtajam novadam raksturīgas lielas mežu platības, un gleznotā ainava var tikt uzskatīta par reģionam visai tipisku.

Trešā glezna ir Rūdolfa Piņņa darbs (1902–1992). Viņš dzimis Madonā, Vidzemē. Viens no pazīstamākajiem un populārākajiem latviešu gleznotājiem, fovisma stila pārstāvis Latvijas glezniecībā. Viņa darbiem raksturīga

¹² Pauliņa, Lībiete 2019.

7. attēls. Dabiskās ekosistēmas kā iedvesma radošumam

(Pauliņa, Lībiete 2019)

dinamika un ekspresija, piesātinātas krāsas. Daudzās Rūdolfa Piņņa gleznās attēlots mežs, un, kaut arī izmantotā stila dēļ lielākoties nav iespējams izšķirt konkrētas sugas vai meža tipus, varam uzskatīt, ka mākslinieka dzīves un darba vieta ir ietekmējusi viņa radošās izpausmes.

Ceturtais glezns autors Jāzeps Pīgoznis (1934–2014) dzimis Silmalas pagastā, Latgalē. Daudzpusīgs mākslinieks. Ezeri, pakalni un nelielas meža platības ir raksturīgas Latgales reģionam un nolasāmas arī šajā piemērā.

Protams, aplūkotie piemēri analizēti, lielā mērā balstoties uz pieņēmumiem. Mākslinieku biogrāfijas bieži ir nepilnīgas 20. gadsimta sarežģītās politiskās un ekonomiskās situācijas dēļ. Katra mākslinieka personiskais stils ir ietekmējis dabas atveidojumu, un daudzos gadījumos nebija iespējams detalizētāk analizēt attēloto meža tipu. Tomēr šie piemēri norāda uz zināmām tendencēm un sniedz ieskatu, kā ekosistēmas nodrošina kultūras pakalpojumus, šajā gadījumā – iedvesmu mākslas darbu radīšanai. Pētījuma rezultāti gan tieši, gan netieši apstiprina, ka reģionā dominējošās ekosistēmas, šajā gadījumā – meži, ir ļoti nozīmīgi attiecīgā apgabala iedzīvotāju kultūras identitātes veidošanā, ieskaitot radošās izteiksmes formu (7. attēls). Pētījums norāda arī, ka mākslas darbi var tikt izmantoti, lai labāk izprastu un ilustrētu atsevišķu ekosistēmu tipu un to elementu nozīmi radošuma iedvesmošanā un uzturēšanā. Ar mākslas darbiem mākslinieki atklāj sabiedrībai savu pasaules un vērtību uztveres modeli, tādējādi bagātinot arī citu cilvēku kultūras pieredzi.

Jāsaprot, ka kultūra ir sarežģīta parādība, kas ietver gan materiālus, gan nemateriālus

aspektus, un pēdējie visbiežāk tiek piedzīvoti un izbaudīti, nevis aprakstīti vai novērtēti¹³. Tomēr mēģinājumi kvantificēt nemateriālos pakalpojumus ir svarīgi, jo tādējādi tiek radīti rīki, kas ļauj iekļaut ekosistēmu apsaimniekošanā papildu aspektus un ir ļoti vajadzīgi ekosistēmu sniegto pakalpojumu daudzfunkcionalitātes izpratnei. Tā pētījumā par ekosistēmu kā iedvesmas avota nozīmi populārajā mūzikā secināts, ka ekosistēmas sniegušas 0,6 miljardu dolāru ieguldījumu mūzikas industrijā desmit gadu laikā, un interesanti, ka viena no nozīmīgākajām ekosistēmām šajā aspektā bijuši tropu meži¹⁴.

Pētījumi, kuros analizēts kāda viena ekosistēmas tipa atainojums, lai kvantitatīvi novērtētu šīs ekosistēmas nozīmi kultūras (iedvesmas) ekosistēmu pakalpojumu nodrošināšanā, ir reti sastopami, un, saskaņā ar autorēm pieejamo informāciju, šeit aprakstītais ir pirmais šāda veida pētījums Baltijas valstīs. Tas var tikt paplašināts un detalizēts, iekļaujot vēl citus radošuma aspektus, ko ietekmē ainava un ekosistēmas, kā arī, piem., iekļaujot mākslas tirgus analīzi, tādējādi cenšoties piešķirt pētītajam ekosistēmu pakalpojumam naudas vērtību.

Secinājumi

Relatīvi augstais gleznu īpatsvars ar meža ainavas vai meža elementu atainojumu (gandrīz trešā daļa no visām analizētajām gleznām) apliecina meža ekosistēmas kultūras

¹³ Satterfield et al. 2013.

¹⁴ Coscieme 2015.

pakalpojuma (šajā gadījumā – iedvesmas mākslas darbu radīšanai) nozīmi Latvijā.

Visbiežāk sastopamais meža ekosistēmas attēlojums ainavā izpildīts meža elementu vai meža fragmentu veidā, lai līdzsvarotu darba kompozīciju un akcentētu galveno tēmu. Nākamā biežāk sastopamā grupa ir meži ar neidentificējamām koku sugām un jaukti meži.

Vērojams, ka, pieaugot meža īpatsvaram Latvijas ainavā, pieaug gleznu skaits, kurās attēlots mežs.

Ainavu īpatnības, kas raksturīgas Latvijas ainavu gleznotāju dzimšanas un darba vietām, novērojamas viņu radošajās izpausmēs gleznās.

Šis pētījums daļēji īstenots Latvijas Valsts mežzinātnes institūta *Silava* un AS *Latvijas valsts meži* sadarbības pētījumu programmas Nr. 5-5.5_006_101_16_6 *Mežsaimniecības ietekme uz meža un saistīto ekosistēmu pakalpojumiem* ietvaros.

VĒRES

- Apvienoto Nāciju Organizācijas Meža izmantošanas principi (1992) *Report of the United Nations Conference on Environment and Development, Annex III: Non-legally binding authoritative statement of principles for a global consensus on the management, conservation and sustainable development of all types of forests*. Rio de Janeiro (03.–14.06.1992.).
- Bells, S.; Nikodemus, O. (2000) *Rokasgrāmata meža ainavas plānošanai un dizainam*. Rīga : McĀbols.
- Coscieme, L. (2015) Cultural ecosystem services: The inspirational value of ecosystems in popular music. *Ecosystem Services*, 16, 121–124.
- de Groot, R.; Ramakrishnan, P. S.; van de Berg A.; Kulenthran, T.; Muller, S.; Pitt, D.; Wascher, D.; Wijesuriya, G.; Amelung, B.; Eliezer, N.; Gopal, A. R.; Rössler, M. (2005) Cultural and Amenity Services. *Ecosystems and Human Well-being: Current State and Trends*, 1. Washington, D. C. : Island Press, 455–476.
- Haines-Young, R.; Potschin, M. B. (2018) Common International Classification of Ecosystem Services (CICES) V5.1 and Guidance on the Application of the Revised Structure. Pieejams: www.cices.eu.
- Kronītis, J. (1965) *Latvijas mežu apsaimniekošana*. Rīga : Liesma.
- Latvijas Republikas Meža likums (2000).
- Latvijas Republikas Zemkopības ministrija (2019) Meža un meža zemes platības Latvijā. Pieejams: <https://www.zm.gov.lv/mezi/statiskas-lapas/nozares-informacija/meza-resursi?nid=1086#jump> (26.02.2019.).
- Meža statistikas CD (2018) Pieejams: <http://www.vmd.gov.lv/valsts-meza-dienests/statiskas-lapas/publikacijas-un-statistika/meza-statistikas-cd?nid=1809#jump> (05.01.2019.).
- Millennium Ecosystem Assessment: Ecosystems and Human Well-being: Synthesis* (2005) Washington, D. C. : Island Press.
- Pauliņa, I.; Lībiete, Z. (2019) Analysis of landscape paintings to highlight the importance of forest ecosystems in Latvia. *Proceedings of the 25th International Scientific Conference Research for Rural Development 2019, Jelgava, Latvia, May 15–17, 2019*.
- Satterfield, T.; Gregory, R.; Klain, S.; Roberts, M.; Chan, K. M. (2013) Culture, intangibles and metrics in environmental management. *Journal of Environmental Management*, 117, 103–114.
- Shvidenko, A.; Barber, C. V.; Persson, R.; Gonzalez, P.; Hassan, R.; Lakyda, P.; McCallum, I.; Nilsson, S.; Pulhin, J.; van Rosenburg, B.; Scholes, B. (2005) *Forest and Woodland Systems: Ecosystems and Human Well-being: Current State and Trends*, 1. Washington, D. C. : Island Press, 585–621.
- TEEB (2010) *The Economics of Ecosystems and Biodiversity: Mainstreaming the Economics of Nature: A synthesis of the approach, conclusions and recommendations of TEEB*.
- The Common International Classification of Ecosystem Services (2019) Pieejams: <https://cices.eu/>.